

YOM NJATÔ NJAHU (Glossary)

Mac bu alic ŋadalô gitôm: † kalhac whiŋ yom daŋ yêc buku dindec ŋalôm, naŋ tôc asê bu mac atôm bu atap yom dau njahu sa yêc buku ŋatêku dindec.

ANÖTÖ NDÊ DOMBA (Lamb of God)

Jon, Ngac Kêku Lau-ŋga, sam Yisu bu 'Anötö ndê Domba' (Jon 1:29, 36). Yêc pwac akwa ŋapu, lau Israel-ŋga sic domba daêsam ndu ma sêkêŋ ti da ya ô lau si sac ŋagêyô. Yisu iŋ Anötö ndê Domba pwac wakuc-ŋga naŋ kêŋ dau ti da dim tigeŋ, dec kêmasaŋ lêŋ bu Anötö suc lau si sac kwi-ŋga. Tiŋambu Jon to yom daêsam pi Anötö ndê Domba yêc Revelesen (Rev 5:6; 7:10, 17; 14:4, 10; 15:3; 19:9; 21:22-23; 22:1, 3).

ANÖTÖ NDÊ GÔLIN / GAMENJ UNDAMBÊ-NGA (Kingdom of God)

Yêc Yom Lêŋsêm Wakuc, Yom Inglis 'Kingdom of God' naŋ njahu tigeŋ dom.

1. Têm ŋatô 'Kingdom of God' hêganôŋ undambê - gameŋ naŋ Anötö dau mbo, ma gameŋ naŋ Anötö ndê lau gitêŋ oc sêndôc têŋ têm ŋambu-ŋga. (Alic Mat 7:21; Luk 13:28-29; 1 Kor 6:9-10; 15:50; Gal 5:21; Epe 5:5; 2 Tim 4:18; ma 2 Pit 1:11.) Bocdinaŋ yac am kwi bu **Gameŋ undambê-ŋga** me **Anötö ndê gameŋ undambê-ŋga**.
2. Têm ŋatô 'Kingdom of God' hêganôŋ bêc naŋ Pômdau Yisu oc mbu meŋ ma êŋsahê lau hoŋ. (Mat 13:24-30, 41; 13:47-49; 20:1-16; 22:1-14; 25:1-13, 14-30.)

3. Têm daêsam 'Kingdom of God' hêganônġ gameņ daņ me têm daņ dom. Yom dau hêganônġ Anötö ndê ñaclai tu nem gôliņ-ņga. Inġ ndê gôliņ dinaņ inġ gêņ têm kwahic dec-ņga ma hêganônġ gwelenġ naņ inġ kôm yêc ñamalac si ñalôm. Asa naņ kêņ whiņ ma sôc Anötö ñapu, naņ mbo Anötö ndê gôliņ ñapu su. Yom kainġ dinaņ danem kwi bu **Anötö ndê gôliņ**. (Alic yom ñatô yêc Mat 3:2; 6:33; 12:28; 13:44-46; Luk 16:16; 17:20-21; Rom 14:17; 1 Kor 4:20; ma Kol 1:13.)

APA PWAC YOMSU-ŃGA (Ark of the Covenant)

Têņ ndoc lau Israel-ņga sêmbo gameņ sawa, naņ Anötö sôm têņ ñac bu sêmasaņ apa daņ ña a, ma sêmpanġ ahuc ña gol (Eks 25:11-22). Apa dau sêkêņ yêc †bac dabuņ ñalôm dabuņ andô. Hoc lu naņ Anötö to yomsu amanġlu (pwac akwa) pi, naņ sêkêņ yêc apa dau ñalôm. Ma sêkêņ Aron ndê tôc ti †mana ñatô yêc ñalôm whiņ (Hib 9:4-5).

Têņ ndoc lau Israel-ņga sêkwê lôm dabuņ kalhac Jerusalem, naņ sêkêņ apa dau yêc ñalôm dabuņ andô (1 Kiņ 8:1-13; ma 2 Kr 35:3). Magoc tiņambu lau Israel-ņga si ñacyo sêsenġ gameņ ma apa dau giņga. Jon to yom pi apa dau yêc Rev 11:19.

APOSEL (Apostle)

Ñaê dau ñahu bu 'Lau naņ sêņkiņ ñac sêsa si.' Yom 'misineri' yêc Yom Inglis naņ ñahu kainġ tigenġ.

Têm ñatô ñaê aposel hêganônġ †ņgacsêņomi 12 (Mat 10:1-4; Mak 3:13-19; 6:30; ma Luk 6:12-16; 24:10). Ñac sêti lau sêkêņ whiņ-ņga si lau bata, ma sêkôm gêņ dalô ma gêņ ti ñaclai daêsam (Apo 2:42-43). Ma têm ñatô yom dau hêganônġ lau naņ sêmbo ñgacsêņomi 12 si toņ dom, gitôm Matias

(Apo 1:26), Pol lu Banabas (Apo 14:4, 14; Rom 1:1), ma lau njatô (Rom 16:7).

BAC DABUN (Tabernacle)

Têñ têm Moses wê lau Israel-nga sa akêñ gameñ Isip-nga, ma sêmbo gameñ sawa, nan Anötö sôm têñ Moses bu êmasañ bac po tu sênem akind in-nga (Eks 25:8-9; 26:1-37). Alic bac dau njagatu dan yêc p 250.

BELSEBAL - Alic **Sadan**.

BUKU TANLI-NGA (Book of Life)

Lau hon nan sêkêñ whin Yisu ma sêtap Anötö ndê mwasinj dandöc tanli njapan-nga sa, nan si ñaê yêc Buku Tanli-nga yêc undambê. Alic yom njapu-nga (footnote) yêc Rev 3:5.

DABUNSIGA (Priest)

Anötö dau kêyalin Aron ti ndê lau wakuc nan sêsa akêñ †Liwai ndê ton, nan sa bu sêti lau Israel-nga si dabunsigna (Eks 28:1). Nac si gwelen bu sênem akind Anötö, sêyob lau Israel-nga si gêñ dabun, ma bu sêkêñ da tidau-tidau ma da ô lau Israel-nga si sac njagêyô-nga.

Sênyalin dabunsigna atu-tu njatô sa bocdec bu:

DABUNSIGA NJAMATA-NGA (High Priest / Chief Priest)

Tôm yala tigen-tigen, lau Israel-nga sênyalin dabunsigna dan sa bu ti dabunsigna njamata-nga. In tawasê gitôm bu sôc njalôm dabun andô yêc lôm dabun bu kên da dim tigen yêc yala tigen njalôm. Têm njatô dasam in bu **Dabunsigna Atu**.

DABUNSIGA ATU-TU (Chief Priests)

Lau Israel-nga sêsam nac si dabunsigna njatô bu dabunsigna atu-tu. Nac lau nan mun-nga sênyalin nac sa sêti dabunsigna njamata-nga, ma dabunsigna

tiwaê njatô.

DAWID NDÊ ATU (Son of David)

Lau Israel-nga sêkêṅ bata bu †Mesaya oc sa akêṅ Dawid ndê wakuc, ma tu dinanṅ-nga sêsam Mesaya bu Dawid ndê Atu.

DENARIAS

Lau Rom-nga si mone silba danṅ. Lau semlhi gêṅ ṅa mone dinanṅ yêc gameṅ nanṅ lau Rom sem gôliṅ. Têṅ Yisu ndê têt, lau nanṅ bu sêkôm ṅac danṅ ndê gwelenṅ ôṁ-nga me domba-nga têt bêt tigeṅ nanṅ oc nemlhi ṅac ṅa denarias tigeṅ-tigeṅ. Njê denarias hêganôṅ mone tigeṅ. Mone lu me daêsam sêsam bu ‘denarii.’

GAMENṅ APA-NṂGA - Alic **Lau Gameṅ Apa-nga**.

GAMENṅ UNDAMBÊ-NṂGA - Alic **Anötö ndê gameṅ**.

HEROD

Yêc Yom Lêṅsêm Wakuc dasam yom pi kinṅ hale nanṅ si njê Herod. Nṅac hoṅ sem gôliṅ gameṅ njatô sêmbo †Sisa ndê gôliṅ ṅapu.

1. **Kinṅ Herod (Herod the Great)** - alic Mat 2:1-22; ma Luk 1:5.

Inṅ kinṅ ti waê atu nanṅ gêm gôliṅ gameṅ Judia ma Galili-nga têt ndoc Yisu dinda kôc inṅ. Inṅ ṅac dau dinanṅ nanṅ kôm bu ndic Yisu ndu têt ndoc inṅ balêkoc dedec. Inṅ mbac ndu têt yala 4BC.

2. **Herod Antipas** - alic Mak 6:14-29; ma Luk 23:6-12.

Inṅ Kinṅ Herod ndê atu nanṅ gêm gôliṅ gameṅ Galili ma Perea-nga têt ndoc Yisu gêm mêtê ti kôm gêṅ dalô mbo gameṅ dinanṅ. Inṅ ṅac dau dinanṅ nawhê Herodias nanṅ sôm bu sêtîm Jon (Nṅac Kêku Lau-nga) kachu kic.

3. Herod Agripa 1 - alic Apo 12:1-23.

Inj Herod Antipas nêsip nanj gêm gôlinj gamenj Galili-nga, ma tinambu gamenj Samaria ti Judia-nga whinj. Inj kênj kisa ti kêmatôc lau nãmata-nga nanj sêkênj whinj Yisu. Inj ngac nanj gic Jon ndê asidôwa Jems ndu.

4. Herod Agripa 2 - alic Apo 25:13-26:2; ma 26:19.

Inj Herod Agripa 1 ndê atu. Inj gêm gôlinj ndöc Sisaria Pilipai, ma kêmatôc Pol ma kêkinj inj têtj Rom gi bu Sisa êmatôc inj ndê yom.

HIBRU (Hebrew)

Têm njatô sêsam lau Israel-nga bu 'Lau Hibru,' ma njac si awha nanj sêsam bu 'Yom Hibru' whinj. Njâê dau menj akênj njac si apanjgac danj njâê Eber (Gen 10:21).

Yom nanj sêto yêc Yom Lênsêm Akwa nanj sêto nja Yom Hibru njandô. Yom Hibru nanj lau Israel-nga sêsôm têtj Yisu ndê têm, nanj sêsam yêc Inglis translesen njatô bu 'Yom Aramaik.' Yom dau kêpij bu tap Yom Hibru njandô sa, magoc inj yom njasaê danj dau-nga.

HOC NAYHAM-NAYHAM (Jewel)

Yêc Rev 21:19-20 Jon to yom pi hoc njayham-njayham ma njâoli atu nanj gêlic yêc malac Jerusalem wakuc. Hoc tigenj-tigenj dinanj bocdec bu:

HOC JASPA (Jasper) - hoc njadalô batac-batac me njawa (green or clear).

HOC SAPAYA (Sapphire) - hoc njadalô njamayanj (blue).

HOC AGET (Agate) - hoc njadalô tidau-tidau.

HOC EMEREL (Emerald) - hoc njadalô batac-

batac (bright green).

HOC ONIKS (Onyx) - hoc ñadalô yeyec (black).

HOC KANELIAN (Carnelian) - hoc ñadalô kokoc (bright red).

HOC KRISOLAIT (Chrysolite) - hoc ñadalô yanyañ.

HOC BERIL (Beryl) - hoc ñadalô batac-batac me ñamayan (green/blue-green).

HOC TOPAS (Topaz) - hoc ñadalô yanyañ.

HOC KRISOPRAS (Chrysoprase) - hoc ñadalô ñamayan (milky or grey).

HOC YASINT (Jasinth) - hoc ñadalô ñamayan me batac-batac (blue/green-ish-blue).

HOC AMETIS (Amethyst) - hoc ñadalô kokoc (purple-blue).

ISRAEL

Ñaê Israel hêganônġ Jakob, nañ Aisak lu nawhê Rebeka si balêkoc lu dinañ ñadañ. Anötö dau kêñ ñaê wakuc Israel têtġ inġ (Gen 32:28). Ñaê dau sêhê pi lau toñ atu nañ sêsa akêñ Jakob, nañ sêsam ñac bu flau Israel-ñga.

Ma ñaê dau hêganônġ gamen nañ lau Israel-ñga sêndöc, nañ sêsam bu 'Israel' me 'Palestine.' Muñ-ñga sêsam gamen dau bu 'Gamen Kanan-ñga.'

JAKOB (Jacob) - Alic **Israel**.

JUDA (Judah)

Jakob ndê atui 12 si dañ inġ Juda, ma sêsam lau Israel si toñ 12 ñadañ kêkuc inġ ndê ñaê. Têtġ ndoc lau Israel sêmbu akêñ gamen Isip-ñga ma sêndöc gamen Kanan-ñga, nañ Juda ndê toñ sêwêkainġ gamen nañ sêsam bu Judia. Malac Betlehem yêc gamen dinañ (Mat 2:6).

Yisu sa akêŋ Juda ndê ton, ma Jon sam in bu 'Layon nan sa akêŋ Juda ndê ton' yêc Rev 5:5.

Muŋ-nga lau Israel-nga sêwhê dau kôc gi ton lu, nan sêsam bu 'Lau Israel-nga' ma 'Lau Juda-nga.' Ton lu dinaŋ sênyalin dau si kin sa tu nem gôlin ŋac-nga. Alic yom ŋapu-nga (footnote) yêc Hib 8:8.

KÊDÔHÔŊWAGA YOMSU-NGA - Alic Skraib.

KILISI (Christ)

Alic **Mesaya**.

Yom ŋalhô 'Kilisi' meŋ akêŋ Yom Grik *kreistos*, ma yom ŋalhô 'Mesaya' meŋ akêŋ Yom Hibru. Njê lu dinaŋ ŋahu tigen, ma danem kwi bu 'ŋamalac nan sêkêc gêŋ ŋakwi pi in.' Muŋ-nga lau nan Anötô kêyalin ŋac sa bu sêti lau Israel-nga si kin, nan sêkêc olib ŋakwi pi ŋac, bu tôc asê bu ŋac kin. Alic 1 Sam 16:12; ma 2 Kin 9:6.

Yom Grik *kreistos* yêc Yom Lêŋsêm Wakuc, nan ŋahu lu. Têm njatô yom dau hêganôŋ Yisu ndê gwelen nem lau si-nga, ma bocdinaŋ yac am kwi bu †Mesaya, ma têm njatô yom dau in Yisu ndê njê dan, ma bocdinaŋ yac am kwi bu Kilisi.

LAU GAMEN APA-NGA (Gentiles)

Yom Inglis 'Gentile' heganôŋ lau hoŋ nan lau Israel dom. Lau Israel-nga njatô sêtoc dau sa bu Anötô kêyalin ŋac sa sêti in ndê lau, ma bocdinaŋ sêpu lau gamen apa-nga hoŋ nan lau Israel dom, ma sêsam ŋac bu 'lau sac,' ŋahu bu ŋac sêŋkuc Moses ndê yomsu dom (Gal 2:15). Magoc lau gamen apa-nga daêsam sêkêŋ whin Yisu sêhoc gêlêc lau Israel-nga su.

Lau gamen apa-nga nan dan gasuŋ sambuc njawê ŋayham ma sêsap lêŋ sac-sac nom-nga dôŋ njapan,

nañ tēm njatô dasam ñac bu ‘lau sambuc.’

LAU ISRAEL-NGA (Jew / Hebrew / Israelite)

Lau Israel-nga nañ sêsa akêñ †Jakob, nañ sêsam ñac yêc Yom Inglis bu ‘Jew’ ma ‘Hebrew’ ma ‘Israelite.’

LAU SÊTIM YOM LAU-NGA (Hypocrite)

Yom Inglis ‘hypocrite’ kêkuc Yom Grik *hypocriteis* ma hêganônñ lau nañ sêsôm yom ñayham-ñayham tu bu lau njatô sêlic ñac ñayham-nga, magoc ñac dau sêñkuc yom dau dom, ma sêkôm ñandô sa dom. Têm daêsam Yisu pu lau †Palêsai ma lau †Skraib, nahu bu ñac si mêtê dau dinañ.

LEPRASI (Leprosy)

Ñaê leprasi hêganônñ gêmbac ñamlic-nga. Lau njatô gauc gêm bu gêmbac nañ sêsam bu leprasi têtñ Yisu ndê tēm, nañ gitôm gêmbac nañ dasam bu leprasi têtñ tēm kwahic dec-nga dom.

Lau Israel-nga sêmbo ahê lau ti gêmbac leprasi ma sêyob bu sêmasac ñac dom, bu oc kôm lau ñadômbwi sa yêc Anötö anğô-nga. Anötö kêñ gwelenñ têtñ lau dabuñsiga bu sêñsahê lau si gêmbac ñamlic-nga (Lev 13:1-46; 14:1-32).

LIWAI (Levi)

Liwai inñ †Jakob ndê atui 12 si danñ, ma sêsam lau Israel si tonñ 12 ñadañ kêkuc inñ ndê ñaê.

Ma ñgac danñ ñaê Liwai, inñ Yisu ndê ñgacsêñjom danñ nañ sêsam inñ ndê ñaê danñ bu Matyu (Mat 9:9-13).

LAU LIWAI (Levites)

Anötö kêyalinñ Liwai ndê lau wakuc sa bu sênem akinñ inñ yêc †bac dabuñ ma †lôm dabuñ, ma bu sênem lau †dabuñsiga sa (Nam 1:47-53; 18:2-6; ma Diut 10:8-9). Anötö sôm bu lau Liwai

sêwêkaiŋ nom yêc gameŋ Kanan-ŋga dom. Lau naŋ sêmbô lau Israel si toŋ 11, naŋ sêwhê si gêŋ hoŋ kôc gi toŋ 10, ma sêkêŋ toŋ daŋ têtŋ lau Liwai tu yob ŋac ti ŋac si gôlôwac-ŋga (Nam 18:21-24). Lau naŋ sêti lau Israel-ŋga si dabuŋsiga, naŋ sêŋyaliŋ ŋac sa yêc Aron ndê wakuc naŋ sêsa akêŋ Liwai ndê toŋ (Hib 7:5-10).

LÔM DABUN (Temple)

Têm njatô sêsam lôm dabuŋ Jerusalem-ŋga bu Anötö me Pômdau ndê Andu. Lau Israel-ŋga sêteŋ mbec ti sêlic om tôm ŋac si malac yêc ŋac si tlôm wê-ŋga. Magoc ŋac bu sêkêŋ da ya me da njatô, naŋ sêtêŋ lôm dabuŋ Jerusalem-ŋga si, ma lau dabuŋsiga sêmbô tu sêkêŋ lau dau si da. Ma ŋac sêlic om atu-tu yêc lôm dabuŋ dau.

LÔM WÊ-NGA (Synagogue)

Yom Inglis 'Synagogue' meŋ akêŋ Yom Grik daŋ, naŋ njahu bu 'gameŋ sêkac sa-ŋga.' Yom dau hêganônŋ andu naŋ lau Israel-ŋga sêkac sa sêmbô têtŋ ndoc Sabat-ŋga bu sêsam ti sêŋgô Pômdau ndê yom, ma sênem wê ti sêteŋ mbec têtŋ iŋ. Lau Israel-ŋga sêkwê lôm wê-ŋga sêlhac tôm ŋac si malac atu-tu ti sauŋ-sauŋ hoŋ gi. Ma yêc lau apa si gameŋ naŋ lau Israel-ŋga daêsam sêmbô, naŋ sêkwê si lôm wê-ŋga tu sêlic om-ŋga bocdinaŋ. Têtŋ ndoc Pol kôm gwelenŋ yêc lau apa si gameŋ, naŋ êlêmê gêm mêtê yêc lôm wê-ŋga naŋ sêlhac gameŋ dinaŋ.

MANA (Manna)

Têtŋ ndoc Moses wê lau Israel-ŋga ma sêmbô gameŋ sawa gitôm yala 40, naŋ Anötö gôlôm ŋac ŋa bolom kaiŋ daŋ naŋ sêsam bu 'Mana.' Yom

dau in Yom Hibu daŋ, ma danem kwi bu 'in dinaŋ gêŋ sake?' Bu lau Israel sêsôm yom dau têt ndoc ŋamata-ŋga naŋ sêlic bolom dau (Eks 16:15).

MESAYA (Messiah/Christ)

Anötö gic bata têt lau Israel-ŋga bu êŋkiŋ Mesaya naŋ oc nem ŋac si ma puc †Anötö ndê gôliŋ dôŋ. Yom Grik *kreistos* bu hêganôŋ Yisu ndê gwelen dinaŋ, dec yac am kwi bu Mesaya.

Alic **Kilisi** whiŋ.

MWASIN / OM ATU (Festivals / Feasts)

Lau Israel sêlic om atu-tu ŋatô tôm yala hoŋ, bu gauc nem Anötö ti gêŋ atu-tu naŋ in kôm tu nem ŋac sa-ŋga.

MWASIN BOLOM YIST MBA-NGA (Unleavened Bread)

Alic Mat 26:17; Mak 14:1; Luk 22:7; Apo 12:3; ma 20:6. Pômdau gic hu Mwasin Bolom Yist Mba-ŋga têt ndoc lau Israel-ŋga sêmbô gameŋ Isip-ŋga - alic Eks 12:15-20. Mwasin dau yêc tôm bêc 8, ma Pômdau gic yomsu ŋac bu sêkôc yist hoŋ su yêc ŋac si andu, ma sêneŋ gêŋ ti yist dom e mwasin ŋatêm dau pacndê. Têt mwasin dau ŋabêc ŋamata-ŋga ŋa-ôbwêc, naŋ ŋac seŋ Mwasin Pasowa-ŋga.

MWASIN LÔM BAC-NGA (Tabernacles)

Alic Jon 7:2-52. Lau Israel-ŋga sêndê Mwasin Lôm Bac-ŋga têt ndoc sic bata si gwelen sêndic bolom ŋandô sa-ŋga tôm yala hoŋ. Ŋac sêkwê bac, ma sêkac dau sa gitôm bêc 7, ma gauc gêm têm naŋ ŋac si apai sêndôc andu bac yêc gameŋ sawa. Ma ŋac sem mbec gêŋ ŋandô ôm-ŋga yêc wake dinaŋ ŋalôm (Lev 23:33-43; Diut 16:13-15; ma Sek 14:16-19).

MWASIN PASOWA-NGA (Passover)

Lau Israel-nga seŋ Mwasin Pasowa-nga tu bu gauc nem ndoc naŋ Anötö kêgaho ñac su yêc lau Isip-nga amba (Eks 12). Yom Inglis 'Passover' naŋ danem kwi bu 'êŋlêc têtŋ ñahô-nga,' ma hêganônŋ têtŋ naŋ Anötö ndê aŋela naŋ gic balêkoc ñgac mbêc Isip-nga hoŋ ndu, naŋ kêlêc lau Israel-nga si andu.

MWASIN PENTIKOS-NGA (Pentecost)

Alic Apo 2:1; 20:16; ma 1 Kor 16:8. Naê 'Pentikos' ñahu bu 'bêc 50.' Lau Israel-nga seŋ Mwasin Pasowa, ma tiŋambu bêc 50 pacndê su goc sêlic om atu dan naŋ sêsam bu Pentikos. Têtŋ ndoc dinaŋ ñac sem danŋe Anötö tu bolom wit naŋ sic sa-nga, ma gauc gêm têtŋ naŋ Anötö kêŋ yomsu amanlu têtŋ Moses yêc Lôc Sainai. Alic yom pi Om Pentikos yêc Lev 23:15-16; Diut 16:10; ma Nam 28:26-30.

Kwahic dec, lau sêkêŋ whiŋ Yisu-nga gauc gêm Om Pentikos naŋ Njalau Dabuŋ gêm lau aposel ahuc (Apo 2:1).

MWASIN SIC GAWI LÔM-NGA (Temple Dedication)

Têtŋ yala 167BC lau Siria-nga sic siŋ têtŋ lau Israel-nga ma sêŋgaho malac Jerusalem ti ñac si lôm dabuŋ su, ma sêkêŋ si anötö gwam danŋ kalhac alta. Magoc tiŋambu, têtŋ yala 165BC, Judas Makabias kôc gêtŋ sac dau su, ma lau Israel-nga sic gawi lôm bu ñawasi sa tiyham. Bocdinaŋ tôm yala hoŋ lau Israel-nga sêndê Mwasin Sic Gawi Lôm-nga bu gauc nem gêtŋ dau (Jon 10:22).

NJAMALAC NDÊ ATU (Son of Man)

Têtŋ têtŋ ñamata-nga, propet Daniel sôm yom pi

ņamalac naņ Pômdau kêkiņ bu nem lau sa yêc si sac hoņ, ma sam iņ bu Ņamalac ndê Atu. Ņaê dau iņ nahu tigeņ gitôm †Mesaya.

Yisu sam dau bu Ņamalac ndê Atu, bu whê sa bu iņ űamalac naņ Pômdau kêkiņ, ma iņ kôc űaclai ti űawasi atu meņ akêņ Anötö dau. Iņ meņ mbo nom gitôm űamalac, tigeņ iņ Anötö dau.

Yêc Yom Hibru, űaê ‘Adam’ nahu bu ‘ņamalac.’ Bocdinaņ oc tôm bu danem űaê ‘Ņamalac ndê Atu’ kwi bu ‘Adam ndê wakuc.’ Tu dinaņ-ņga lau űatô gauc gêm bu űaê dau nahu bu Yisu dau iņ űamalac űandô gi tap Adam sa têņ ndoc Pômdau kêmasaņ iņ, ma iņ kôm sac su dom. Têm űatô Pol to yom pi Yisu ma sam iņ bu ‘Adam wakuc’ (1 Kor 15:45).

NĠAC NEM LAU SI-NĠA (Saviour)

Dasam Yisu bu ‘Ņgac Nem Lau Si-ņga,’ nahu bu iņ gêm lau si bu sêtap űagêyô naņ gic űac űawaê tu sêkôm sac-ņga, naņ dom. Bu Yisu dau hóc lau hoņ si sac űagêyô pi dau. Asa naņ kêņ whiņ Yisu, naņ Anötö suc iņ ndê sac kwi, ma gêlic iņ bu űamalac gitêņ tu iņ ndê kêņ whiņ Yisu-ņga.

NĠAC SÊŅOM (Disciple)

Ņaê dindec meņ akêņ Yom Grik *mathetes*, naņ sem kwi yêc Yom Inglis bu ‘disciple.’ Yom Grik dau nahu hêganôņ lau kwapuc, me lau naņ sêndôhôn gêņ. űaê dau hêganôņ lau naņ sêņkuc Yisu ma sêņsêlêņ sêwhiņ iņ ti sêkêņ whiņ iņ.

Yêc Yom Lêņsêm Wakuc, űaê **ņgacsênom** hêganôņ launġac 12 naņ Yisu kêyaliņ űac sa bu sêņkuc iņ. Magoc lau toņ atu naņ sêņkuc Yisu, naņ launġac hoņ dom, lauwhê sêwhiņ sêņkuc iņ (Luk 8:1-3). Bocdinaņ yac asam űac bu ‘sêņomi.’ Ņaê sêņomi

dau sêsôm pi lau nan sênkuc Yisu, ma lau nan sênkuc Jon, Ngac Kêku Lau-nga (Mat 8:25), ma lau Palêsai si sêjomi (Mak 2:18).

OLIB (Olive)

A olib in a kain dan nan sêpo napep yêc lau Israel-nga si gameŋ. U bu ndic dom tòm nasawa baliŋ, magoc a olib oc sêlhac ŋayham.

Lau Israel-nga seŋ a olib dau ŋandô, ma sêkôc ŋandô tu sêmasaŋ olib ŋakwi-nga. Sêkôm gwelen daêsam ŋa olib ŋakwi, sêkêŋ sip gêŋ daneŋ-nga, sem oso lau ŋa olib ŋakwi, ma sêkêŋ sip ŋac si lam gitôm buya.

Lôc dan ŋaê Lôc Olib kalhac kêpiŋ malac Jerusalem. Malac Betani ma Betpagi sêyêc dinaŋ.

PALÊSAI (Pharisee)

Lau Israel-nga si toŋ dan. Ŋac ti lau †Skraib si gwelen ŋandô nan bu sênyalê Moses ndê yomsu napep eŋ, ma sêndôhôn ti sêwhê sa têŋ lau. Magoc Lau Palêsai sêndôhôn yomsu ti ŋagôliŋ daêsam whiŋ, nan kêkuc ŋamalac ŋambwa si gauc. Ŋac sêŋsahê ŋaŋga bu sênem dabuŋ dau, sêhu gêŋ daneŋ-nga siŋ tu sêteŋ mbec ma sêtoc Anötö sa-nga, ma sêwhê si gêŋ hoŋ kôc gi toŋ 10 ma sêkêŋ toŋ dan ti da (Mat 23:23; Luk 18:12). Magoc têm daêsam ŋac sêtoc dau sa bu ŋac gauc gêm bu ŋac lau gitêŋ sêhóc gêlêc lau Israel-nga ŋatô su. Ma sêmbo ahê lau nan sênkuc Moses ndê yomsu napep dom.

Yisu pu Lau Palêsai ma sam ŋac bu †lau sêtim yom lau-nga (hypocrites), ŋahu bu ndoc daêsam ŋac sêsôm ti sêndôhôn yom ŋayham, magoc ŋac dau sênkuc yom dau me sêkôm ŋandô sa dom. Tu

Yisu ndê yom dinan-nga, dec lau Palêsai daêsam sêkêñ kisa Yisu ma sêñsalê lêñ tu sêndic in ndu-nga.

PARADAIS (Paradise)

Paradais nahu bu 'ôm ñayham.' Têm ñatô sêsam gameñ undambê-nga bu 'Paradais' (Luk 23:43; Rev 2:7).

PASOWA - alic **Mwasin**/Om **Atu Pasowa-nga**.

PWAC SÊSÊ LAUNĠAC NĠAMLIC-NĠA (Circumcision)

Lau Israel-nga sêsê ñac si balêkoc ñgac honñ si ñamlic ñatô su têtñ ñac si bêc ti-8-nga, sêñkuc pwac nanñ Anötö kêmatinñ whinñ Abraham (Gen 17:9-14).

Têtñ ndoc lau aposel sêhoc ñawaê ñayham asê tiwakuc, nanñ lau Israel-nga ñatô gauc gêm bu ðlau gameñ apa-nga nanñ sic hu sêkêñ whinñ Yisu, nanñ bu sêñkuc lau Israel-nga si pwac akwa dinanñ dom, dec Anötö oc nem lau apa dau si dom. Tigenñ Pol ma aposel ñatô sêlhac ñanña ma sêwhê sa bu Anötö gêm lau si tu ñac si sêkêñ whinñ-nga, ma tu sêñkuc pwac akwa yomsu-nga dom.

RABAI (Rabbi)

Lau Israel-nga sêsam ñac si lau bata ti kêdôhônñwaga bu 'Rabai.' Lau bocke nanñ si gauc atu ma ñayham nanñ sêkêñ ñaê Rabai pi ñac. (Ñaê **Raboni** nanñ Maria sam Yisu (Jon 20:16), nanñ ñahu tigenñ.)

ROM (Rome)

Malac ñamata-nga yêc gameñ nanñ sêsam bu Itali. Lau Rom-nga sic sinñ ma sêkêñ gameñ daêsam sêsôc ñac si gôlinñ ñapu. ñac sem gôlinñ lau Israel-nga si gameñ whinñ, têtñ têtñ Yisu meñ mbo nom.

Lau Rom-nga hon si kin atu nan sêsam in bu †Sisa. In gêm gôlin gameŋ Rom-nga sambob têtêm dinaŋ, ma kêyalin lau njatô sa gitôm Herod ma Pailot, bu sênem gôlin gameŋ tidau-tidau sêmbo in ŋapu.

SABAT (Sabbath)

Lau Israel-nga si bêc sêlic om-nga, kêkuc bêc nan Anötö gic bata ndê gwelen kêŋ undambê ti nom-nga, ma kêwhaŋ dau. Anötö sôm bu lau hon sêkôm gwelen tôm bêc 6 yêc wake dan ŋalôm, ma bêc ti-7-nga nan ŋac sêŋwhaŋ dau ma sêtoc in sa. Lau Israel-nga si yomsu ti ŋagôlin daêsam hêganôn bêc Sabat-nga. Ŋac sêsôm bu lau sêkôm gwelen tidau-tidau têtêm bêc dinaŋ dom. Lau bata Israel-nga tac ŋandê têtêm Yisu tidim daêsam, ŋahu bu in kôm lau gêmbac ŋayham sa têtêm bêc Sabat-nga.

SADAN (Satan)

Sadan in ŋalau sac si ŋadau. In kêŋ kisa Anötö, ma bu êŋgilí lau bu sêkôm mêtê sac.

Sêsam Sadan ndê ŋaê njatô bu ‘Belsebal,’ ‘Belial,’ ma ‘nom dindec ŋadau’ (Jon 12:31; 14:30; ma Epe 2:2). Yêc Yom Inglis sêsam in bu ‘Devil.’

SADIUSI (Sadducee)

Lau Israel-nga ton dan nan sêmbo têtêm Yisu ndê têtêm. Ŋaê dau kêkuc dabuŋsiga têtêm ŋamata-nga-nga dan ndê ŋaê ‘Sadok’ (1 Kr 16:39). Lau Sadiusi daêsam ŋac lau dabuŋsiga, ma njatô ŋac lau tiwaê. Ŋac sêndôhôn ti sêkac lau hon bu sêŋkuc yomsu amanlu nan Anötö kêŋ têtêm Moses, ma yomsu nan Moses dau to sip in ndê buku. Ŋac lau kain tigen gitôm lau †Palêsai, tigen lau Sadiusi ma lau Palêsai sêseŋ dau pi yom njatô. Lau Palêsai sêkêŋ

whiņ bu lau naņ sêmbac ndu su, naņ oc sêțisa têņ bêc ņambu-ņga, magoc Sadiusi sêkêņ whiņ iņ dinaņ dom. Ma sêkêņ whiņ bu aņela ti ņalau daņ sêmba dom (Apo 23:8).

SAINAI

Lôc daņ ņaê. Yomsu amanļu naņ Anötö kêņ têņ iņ ndê lau Israel-ņga, naņ kêņ têņ Moses yêc Lôc Sainai.

SAMARIA

Gameņ daņ ņaê. Gameņ dau yêc gameņ Galili ma Judia-ņga ņasawa, ma yêc Bu Jordan ņadali têņ gameņ ac sip-ņga.

Lau Samaria-ņga sêsa akêņ apai Israel-ņga, magoc ņac sem lauwhê apa, ma tu dinaņ-ņga lau Israel-ņga sêlic ņac gitôm lau Israel-ņga ņandô dom. Sêlic ņac gitôm lau ņambwa me lau apa.

SANEDRIN (Sanhedrin)

Lau bata naņ sem gôliņ lau Israel-ņga, naņ sêsam ņac si toņ bu ‘Sanedrin’ (yêc Yom Inglis sêsam toņ dinaņ bu ‘Council’). Lau dabuņsiga ti lau bata ma kêdôhônwaga yomsu-ņga gitôm 71 sêmba toņ dau ņalôm. Lau Rom-ņga sêkêņ ņasawa têņ ņac bu sênem gôliņ ti sêmatôc lau Israel-ņga si gêņ ņatô, magoc ņac sêtôm dom bu sêkic ņamalac daņ ndê yom bu sêndic iņ ndu. Tu dinaņ-ņga dec sêkêņ Yisu sip lau Rom-ņga amba (Jon 18:31-32).

SAYON (Zion)

Sêkwê malac Jerusalem kalhac lôc ņatô ņahô, ma lôc dau ņadaņ sêsam bu ‘Lôc Sayon.’ Iņ gameņ naņ lau Israel-ņga si lôm dabuņ kalhac têņ Yisu ndê têm. Têm ņatô ņaê ‘Sayon’ hêganônļ malac Jerusalem ma têm ņatô ņaê dau hêganônļ lau Jerusalem-ņga (Mat 21:5; Rom 9:33; 11:26; ma 1

Pit 2:6).

SELOT (Zealot)

Ŋaê 'Selot' ŋahu 'lau naŋ sêyêm dau su tu sêkôm gêŋ-ŋga.' Lau Israel-ŋga si toŋ dan sêsam bu 'Lau Selot' - ŋac lau naŋ sêtec bu lau Rom-ŋga sênem gôliŋ gameŋ Israel-ŋga, ma sêtec bu sênemlhi takis têŋ kiŋ Rom-ŋga. Têm ŋatô lau Selot sêli dau sa, ma sic siŋ têŋ lau Rom-ŋga. Ŋgac Galili-ŋga Judas (Apo 5:37) iŋ lau Selot si ŋgac bata dan.

Yisu ndê †ŋgacsêŋom dan ŋaê Saimon sêsam bu 'Ŋgac Selot' (Mat 10:4; Mak 3:18; Luk 6:15; ma Apo 1:13). Lau ŋatô gauc gêm bu muŋ-ŋga iŋ mbo Lau Selot si toŋ, ma ŋatô gauc gêm bu iŋ ŋgac naŋ yêm dau su tu kôm ndê gwelen, ma tu dinaŋ-ŋga dec lau sêsam iŋ bu 'Ŋgac Selot.'

SÊŊOMI (Disciples) - Alic Ŋgacsêŋom.

SISA (Caesar)

Ŋaê Sisa dau hêganôŋ kiŋ atu naŋ gêm gôliŋ gameŋ †Rom-ŋga hoŋ.

SKRAIB (Scribe)

Yom ŋalhô 'skraib' meŋ akêŋ Yom Inglis 'scribe,' naŋ danem kwi bu 'ŋamalac to yom-ŋga.' Bapia hoŋ naŋ Pol to, naŋ iŋ kôc ŋamalac dan (scribe) bu nem iŋ sa tu to ndê yom-ŋga, ma iŋ dau to yom apê tu bu ndic bata bapia tigen-tigen-ŋga (Rom 16:22; 1 Kor 16:21; ma Gal 6:11). Esra iŋ skraib ŋamata-ŋga dan (Esra 7:6-10).

LAU SKRAIB (Scribes / Teachers of the Law)

Lau Skraib ŋac lau Israel-ŋga si toŋ dan naŋ lau ti gauc tu sêsam ma sêto yom-ŋga. Ŋac si gwelen atu naŋ bu sêwhê Moses ndê yomsu sa ti sêndôhôn têŋ lau. Lau Skraib daêsam sêmbo lau Palêsai ti lau Sadiusi si toŋ. Têm ŋatô dasam ŋac

bu lau nan sêndôhôn yomsu me kêdôhônwaga yomsu-ŋga.

SOLPA (Sulphur)

Têm njatô sêsam solpa bu 'hoc ti ya' (Yom Inglis: brimstone). In gêŋ yanjan nan ŋamalic ŋanŋa. Yêc Revelesen Jon to yom daêsam pi solpa nan hêganôn ŋawapac ti ŋandê nan oc tap lau sac sa (Rev 9:17-18; 14:10) ma sê atu ya-ŋga nan lau sac oc sêsip têt ndoc sêtap matôc sa têt bêt ŋambu-ŋga (Rev 19:20; 20:10; ma 21:8).

YISU (Jesus)

Yêc Yom Hibru sêsam ŋaê dec bu 'Josua' ma ŋaê dau nahu bu 'Anötö gêm lau si' (Mat 1:21). ŋaê njatô nan hêganôn Yisu, nan bocdec: 'Yisu Kilisi,' 'Anötö Atu,' 'ŋamalac ndê Atu,' ma 'Dawid ndê Atu.'

Anötö ndê Yom Lêñsêḿ Wakuc
The New Testament in the Bukawa language of Papua
New Guinea

Nupela Testamen long tokples Bukawa long Niugini

copyright © 2000 Lutheran Bible Translators Australia

Language: Bukawa

Translation by: Lutheran Bible Translators Australia

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-Noncommercial-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

You include the above copyright and source information.

You do not sell this work for a profit.

You do not change any of the words or punctuation of the Scriptures.

Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners.

2012-01-13

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 21 Apr 2023 from source files dated 9 Oct 2020

545e5ca3-1e95-59e4-8380-93951e023cf7